

De terechtstelling in bokkenrijdersprocessen

In zogenaamde beschaafde landen waar de doodstraf reeds lang is afgeschaft, wekken verhalen over terechtstellingen afschuw op. Wanneer op teevée of via internet fragmenten worden getoond van executies in islamitische landen, dan huivert de westerse mens. Wanneer in bepaalde staten van Amerika een veroordeelde op de elektrische stoel terecht komt, betogen tegenstanders en soms ook voorstanders.

Dat een executie ons niet koud laat, is een eufemisme. Een terechtstelling zweep ons op. Het geeft meestal een wrang gevoel, soms echter opluchting. Als extreme misdadigers hebben toegeslagen, stijgt het aantal voorstanders van de doodstraf drastisch. Dat was zo in het Dutrouxtijdperk en later wanneer opnieuw meisjes vermist waren en pedofielen moorden hadden begaan.

Mensen die normaal tegen de doodstraf zijn, veranderen van mening als het om seriemoordenaars gaat. Beschuldigten hebben telkens voor- en tegenstanders, zoals de doodstraf die heeft. Wekt een beklagde enige sympathie op door een ongelukkige jeugd of andere factoren die hem tot misdaad hebben gedreven, dan vinden we doodstraf ongepast. Vinden we de dader een monster, kan hij niet snel genoeg van de aardbodem verdwijnen.

Zo is het nu. Wanneer we echter de klok tweehonderd jaar terugdraaien, voor de Franse Revolutie die een verzachting van het strafrecht bracht, dan belanden we in duistere tijden van gruwelijke executies. Dat was de toestand in de bokkenrijderstijd.

Historici wijzen erop dat we onze rechtsgeplogenheden niet mogen vergelijken met toen. Op die manier vergoelijken ze de drossaards Hollanders, Clercx, de Limpens en andere, evenals de onmenselijke en onrechtvaardige tortuur.

Door de hier startende artikelenreeks proberen we aan te tonen dat de strafmaat tegenover bokkenrijders toen -zelfs de tijdsomstandigheden in acht genomen- buiten proportie was.

Vooraleer tot de soorten executies over te gaan, staan we stil bij de diverse betekenissen of symboliek die met een terechtstelling gepaard ging: Terechtstellingen als publiek gebeuren en ramptoerisme; als voorbeeld; als offer en als overwinning van het gerecht.

I. De symboliek van de terechtstelling

De terechtstelling was openbaar

De ondervraging en tortuur gebeurden in het geheim. Zelfs de advocaat van een verdachte mocht niet bij de ondervragingen en de tortuur aanwezig zijn. Wanneer nadien de terechtstelling gebeurde, verhuisde alles naar de buitenlucht. De geniepige daden in donkere krochten waren dan verleden tijd.

De executie was telkens de openbaring van een onderzoek dat tot dan achter gesloten deuren had plaatsgevonden. De ter dood veroordeelde werd duidelijk getoond. Hij zat geboeid op een open kar en werd zo van zijn gevangenis naar de galg gereden. Hij was duidelijk zichtbaar en dat had een symbolische betekenis als overwinning van het gerecht op de misdaad. De galg of het schavot stond aan de grens van de gemeente, zodat een lange weg moest afgelegd worden van de markt waar zich ergens de gevangenis bevond tot aan de executieplaats. De tocht werd aldus een lange show. Als er geen doodstraf was maar verbanning en geseling, dan gebeurde de uitvoering wel op de marktpleinen. Er was een duidelijk onderscheid in locaties: de rand van het dorp voor de doden, de markt voor de levenden. Maar in beide gevallen was er een

grote massa op de been om toe te kijken: de ramptoeristen van toen.

De prent **Justitia van Breughel** beeldt tortuur af maar ook terechtstellingswijzen. Daarvoor gebruikt hij de einder in de verte om een kader te hebben. Van links naar rechts een rokende brandstapel, een rad en dan staat een dubbele galg met twee voeten. Er staat een ladder tegen, er hangen twee lichamen aan en de beul is nog bezig. Dan weer vijf raderen met stukken lichaam op, weer een galg met twee lijken waar de raven of kraaien boven vliegen, klaar om toe te slaan. Helemaal rechts een kruis op een scherpe heuvel. Het volk stroomt toe naar de plaats van de dood, zowel ruiters te paard, als voetgangers. De ramptoeristen arriveren, zowel mannen, vrouwen, kinderen, dieren, geüniformeerden als burgers. Het was een gratis show voor iedereen.

Vroeger was de toestand het tegenovergestelde van nu. Nu wordt het onderzoek openbaar gevoerd in het proces dat door publiek kan worden bijgewoond en in een assisenzaak zelfs met een volksjury. De strafuitvoering, zoals de elektrische stoel in de USA of de gevangenis gebeurt daarentegen privé. In de bokkenrijderstijd was het totaal omgekeerd: geheim onderzoek en openbare straf.

Meestal moest een nieuwe galg of staak worden opgericht. De gebeurde normaal door een timmerman van het dorp. In 1763 was in Maaseik bepaald dat de pachter van het Norbertijnenhof Sint-Jansberg alles moest leveren en uitvoeren wat voor kapitale strafuitvoering nodig was. De pachter van deze hoeve die tot de abdij van Averbode behoorde, moest het schavot timmeren.

De terechtstelling was een spiegelstraf

“Oog om oog, tand om tand,” zo staat het in het Oude Testament voorgeschreven. De voorbeeldfunctie van de terechtstelling of ‘spiegelstraf’ was gevat in de symboliek van de soorten doodstraffen, waarbij telkens de misdaad symbolisch werd gewroken. In de strafvoltrekking lag -in gecodeerde vorm- de aard van het delict besloten. De oog-om-oog, tand-om-tandtheorie maakte dat straffen werden gegeven naargelang het misdrijf: de brandstapel voor brandstichters en godsloochenaars; afhakken van een hand voor heiligschenners; brandmerking en geseling voor dieven. Voor mannen was radbraken een ergere doodstraf dan ophanging.

In het ancien régime had de kerk een grote impact op de maatschappij. Godslastering en heiligschennis waren criminele feiten, waarvoor zware straffen werden voorzien. Die stonden in bokkenrijderprocessen centraal. De terechtstelling had een eigen symbolische vocabulaire. In het vonnis en op de ter dood veroordeelde moest het vonnis te lezen zijn. De justitie trachtte zo de aard van het delict in de straf tot uitdrukking te brengen.

In de achttiende eeuw was er tegenover de middeleeuwen een verzachting van de doodstraf ingetreden. Het levend amputeren, levend verbranden en vierendelen was uit de tijd, maar werd in bokkenrijderprocessen opnieuw toegepast, tot grote ontzetting van de bevolking. In Wellen werden vijf mannen levend verbrand, de gruwelijkste terechtstelling in Loon en de laatste keer dat het in onze contreien gebeurde. Het landsbestuur onder invloed van de Verlichting bande de barbaarse straffen. Maria-Theresia gaf herhaaldelijk plakaten uit om de doodstraf te verzachten en de tortuur niet nodeloos toe te passen. De symboliek werd meestal

behouden door het eerst wurgen van een berechte en pas dan het verbranden van het stoffelijk overschot, zoals het in de vier bokkenrijdersprocessen van Loon gebeurde. Een gelijkaardige symboliek duikt op in het vooraf verbranden van baard en haren in Horn. Bepaalde gevangenen in Horn werden terechtgesteld nadat hen de lichaamsharen publiek waren verschroeid door de beul. Zij waren eerst veroordeeld tot levende verbanding. De dag van de terechtstelling verzachtte de Luikse prins-bisschop de doodstraf. Door dat merkwaardige publiek branden van haren en baard ondergingen de vier veroordeelden toch een symbolische vuurstraf.

De terechtstelling als een offer aan de goden

De bevolking was erg gelovig en bijgelovig. De kerk hield voor dat ongeluk en tegenslag een straf van God was. God strafte als hij kwaad was. Dat was de 'toorn Gods' die hij liet neerkomen op de zondaars. Blijkbaar twijfelden onze voorouders aan het onderscheidingsvermogen van de allerhoogste want zij waren zeer argwanend tegenover zondaars in eigen midden. Zij dachten dat als er iemand in hun dorp een verkeerde levenswandel volgde, God het hele dorp zou aansprakelijk stellen dat het niet optrad om de zondaar weer op het rechte pad te brengen. Dat verklaart mee de intense sociale controle die destijds in kleine gemeenschappen heerste.

Een voorbeeld: In 1630 sloeg de pest vreselijk toe in het dorp Veerle bij Tessenderlo. In totaal 68 mensen stierven, waaronder de pastoor, zijn meid en de koster. De eerste die stierf, was een godsloochenaar die al meer dan tien jaar niet meer naar de kerk was gegaan. Hij werd aansprakelijk gesteld voor het onheil en begraven in niet gewijde grond. Dergelijk toeval staafde de theorie van ongeluk als Gods' straf enorm. De gemeenschap moest instaan voor alle onderdanen of de straf van God kon over het dorp komen.

In de bokkenrijdersprocessen waren de boosdoeners gevat. Ze hadden bekend heiligschennis en blasfemie te hebben gepleegd, met de duivel een verbond te hebben gesloten en bepaalde satanische ritens te hebben gepleegd. Dan kwam het er voor de brave gelovigen en vrome rechtsdienaars op aan om afstand te nemen van die snoodaards. Ze moesten aan de medemensen maar vooral aan de Schepper laten zien dat ze met die misdadigers niets te maken hadden en hen publiek deden verdwijnen: lijfelijk, geestelijk; materieel en immaterieel.

Daarom moest de terechtstelling openbaar zijn. Ook God, die wel alles zag, moest het des te beter kunnen zien. De executieplaats was gemarkeerd. Het was meestal een heuvel maar altijd gesitueerd aan een drukke invalsweg op de grens van het dorp. De stoet met de publiek getoonde misdadiger moest een lang weg afleggen: van de markt naar de grens of ook van het ene dorp naar het andere, zoals van Munsterbilzen naar Wellen. Daarmee toonde het hele dorp dat ze de misdadiger verbanden naar de verst mogelijke plaats, niet in het midden op de markt waar alleen de levenden werden berecht.

Afstand nemen van het kwade, van de boosdoener was belangrijk om weer in Gods' gratie te komen. Andere symbolen van afstand nemen, waren het ontkleden van de veroordeelde voor de doodstraf, het laten hangen van het lijk aan de galg of het plaatsen op een rad. Dat alles herinnert aan de oeroude ritus van het offer. Hier zien we de terechtstelling als het oeroffer. De gemeenschap bracht door de terechtstelling van een veroordeelde een mensenoffer aan de goden en tevens deed ze publiek afstand van zijn daden.

Na de dood van de boosdoener ging het verhaal nog door. Er was een buitenproportionele relikkenhandel in de kerk ontstaan. Oorpronkelijk was een relikwie een stoffelijk overblijfsel van een heilige: een vingerkootje van de heilige Blasius, een stukje van de hoed van Sint-Rochus, van de toren van Sint-Barbara enz. Die stukken moesten een certificaat van het bisdom hebben. Pas dan konden ze in een kerk vereerd worden. Onderzoek met de koolstof-14 methode wijst inmiddels uit dat die stoffelijke resten meestal dateren uit de late middeleeuwen en Nieuwe Tijd en aldus vals waren. Er zijn echter uitzonderingen.

Die relikkenverering in de kerk greep de diepgelovige bevolking aan om zelf relikwieën te verzamelen. Ze namen een stukje stof, een steentje of een beentje en wreven daarmee over een genadebeeld in een kerk. Vanaf dan was de kracht van die

bepaalde heilige overgegaan in hun kleinoodje, dat vanaf dan magische kracht had voor de bezitter. Dat noemden ze op bepaalde plaatsen 'een heiligdommeke', dat voortaan gekoesterd werd als een onheilwerend fetisj.

Het met toverij verband houdende bijgeloof dat rond de terechtstelling bestond, kreeg een zelfde sacrale betekenis. Als de godheid het offer van de terechtstelling had aanvaard, ging volgens de heersende mening hun kracht over in het offer en brachten de onderdelen van de stoffelijke restanten van de terechtstelling geluk. Dat gold zowel voor het lichaam van de veroordeelde, zijn kleren of het hout van de galg. Zowel de schavuit als het schavot werden gedemonteerd om relieken ter verzamelen.

Het bijgelovige godsvolk dacht dat een vinger of stuk huid of beentje van een terechtgestelde, evenals hout van de galg hen zou behoeden van verder onheil. Bepaalde personen brachten handen en zelfs het hoofd van een gehangene aan onder de huisdrempel of in de schouw om boze geesten weg te houden die langs de openingen van het huis zouden binnenkomen. Het heksenteken boven moosgaten en ramen was er een latere variant op. Overblijfselen van misdadigers werden gezien als tovermiddelen met een magische kracht. Van hun afgehakte handen werd het sap afgekookt en het brouwsel beschouwden ze als een soort wijwater, waarmee ze allerlei voorwerpen besprenkelden. Ook de afgekookte hand kreeg een functie. De bokkenrijders van Geleen werden later de Bende van de Dode Hand genoemd omdat iemand bekende een overval te hebben gepleegd met het geraamte van de hand van een misdadiger. Ook stukken van de galg werden weggenomen en beschouwd als talisman.

De magisch-realistische aspecten van de straf en meer specifiek het afstand nemen, zien we ook in het afbreken van huizen en verbod om op die plaats nog een gebouw op te richten. De terechtstelling was dus meer dan de zichtbare fysische verwijdering van de veroordeelden uit de dorpsgemeenschap.

De overheid was helemaal niet ingenomen met die reliekenhandel van misdadigers. In Maaseik was de in de gevangenis gestorven Hendrik Houben met een kruiwagen naar de begraafplaats gevoerd, waar hij onterend werd begraven. Nadien werd die kruiwagen publiek verbrand op de markt. Zo kon geen koehandel met de onderdelen meer worden gevoerd.

De terechtstellingsplaatsen namen in de volksfantasie een belangrijke plaats in. De terechtgestelden zouden na hun dood weerkeren en komen spoken. Bij de galgenberg van Tessenderlo is **de Duivelskuil** gesitueerd.

De verhalen in het kort:

-Er was een kapel in de kuil verzonken waarvan men soms bij middernacht de klok kon horen luiden.

-Men krijgt het water nooit dicht omdat het zo diep is.

-Er werden vliegende veulens in de buurt gezien.

-Mensen zagen dwaallichten op het water.

-De Kwade Hand waarde in de streek rond en teisterde de ongelovigen.

-Een man was tijdens een onweer gaan schuilen in het bos. Hij wist niet dat hij aan de galgenberg was. Bij een bliksemflits zag hij vlak naast zich een dode aan de galg bengelen. Hij kreeg zo een schrik dat zijn haar op die ene nacht van zwart in grijs veranderde!

De terechtstelling als een overwinning van het gerecht

De executie was een grimmig schouwspel. Het was een vertoning. In de vonnissen richtten de rechters zich ook tot het publiek. Ze wilden indruk maken op het morele besef van de toeschouwers. Enerzijds wilden zij mogelijke criminelen afschrikken door de gruwelijke berechting, anderzijds was hde executie de triomf en de machtsuiting van de gerechtsdienaars. Daarom was de terechtstelling openbaar en gekenmerkt door toneelmatige handelingen.

De terechtstelling was tegelijk een uiting van centrale macht. De middeleeuwse rechtspraak werd vooral plaatselijk gevoerd. De zoengedingen, strafbedevaarten en verbanningen waren zachte, milde straffen, uitgesproken door stads- of gemeentebesturen over de eigen inwoners.

Verzoening betekende dat de dader, in zijn hemd als boetkleed vergiffenis vroeg aan de nabestaande familie van het slachtoffer en aldus het onrecht compenseerde. Compensatie voor doodslag werd 'weergeld' genoemd. Het was tegelijk vergoeding voor materiële schade en boete. Het bedrag van het weergeld werd bepaald door de sociale status van de dader.

In de Nieuwe Tijd, gekenmerkt door centralisatie van de macht zou de centrale overheid de halszaken naar zich toe trekken, de strafuitvoering verstrengen en tegelijk openbaar maken door massaal galgen en schavotten op te richten en de executie tot een massaspektakel te maken. Door die (gruwelijke) publieke terechtstellingen toonde de centrale overheid tegelijk haar suprematie tegenover de ondergeschikte gemeentebesturen. De 'spiegel en het exempel' van de terechtstelling moest de bevolking in het gelid laten lopen en onderdanigheid aankweken tegenover het 'almachtige' centraal bestuur.

In de late middeleeuwen werd het Romeinse recht opnieuw ontdekt. Hierin werd uitgegaan van één machthebber die boven alle anderen staat. Met de toegenomen centrale macht van de overheid ontstond het zogenaamde 'inquisitoire proces'. Dit is een vorm waarbij de overheid het initiatief nam tot vervolging en niet wachtte op een aanklacht van een benadeelde. De autoriteiten kregen hierdoor nog meer macht. Dat de verdachte zijn eigen onschuld moest bewijzen zonder de hulp van een advocaat, illustreerde de onmacht van de gewone man. Het inquisitoire proces kwam -zoals de naam al verklapt- voort uit het kerkelijk recht. Kettters werden zo vervolgd. Doordat de overheid ging vervolgen, steeg het aantal opgelegde zware straffen. Doodstraf bleef eerder uitzondering dan regel. Boetes en verbanning vormden het merendeel van de vonnissen.

Prins-bisschop Velbrück verleent **gratie aan Jan Lambrechts** die moest onthoofd worden, zonder dat hij preciseert waarom. Het geld dat werd betaald om zo een gratie te 'kopen' was doorslaggevend.

Die idee van centrale macht komt ook tot uiting in de gratieverleningen door de prins-bisschop. In de 17de en 18de eeuw bleef het mogelijk om straffen af te kopen, behalve die voor halsmisdrijven als landverraad en brandstichting. Dat was voor de rijken natuurlijk makkelijker dan voor de gewone bevolking. Het afkopen werkte bovendien corruptie in de hand. Menige baljuw of drossaard heeft aardig wat bijverdiend aan chantage en machtsmisbruik. Bij Leonard Spreeuwers uit Bree kon de prins-bisschop de jonge leeftijd aanhalen; bij Jan Lambrechts van Wellen

motiveerde hij niet. De prins-bisschop had tot gratie beslist en de (lagere) rechtbanken moesten het vonnis respecteren en uitvoeren.

De Alkense drossaard Hollanders hield Jan Lambrechts na zijn gratieverlening nog meer dan een maand vast tot hij juridisch gedwongen werd zijn prooi te lossen. Ook Clercx ging te keer tegen de gratieverlening. De ondergeschikte drossaards hadden veel moeite met de autoritaire verordening van hun 'baas'. De idee van terechtstelling als uiting van centraal gezag sloeg bij hen niet aan.

In Loon oefende die centrale macht, de prins-bisschop het ultieme gezag uit en dat werd duidelijk gemaakt.

Dit was in het kort de symboliek die bij een terechtstelling speelde. De terechtstellingen lieten een onuitwisbare indruk na. Het thema leeft voort in volkssagen en allerhande uitdrukkingen. Ze werden van generatie op generatie verder verteld.

Bij de bevolking is de herinnering aan de gruwelijke terechtstellingen nog niet verdwenen. Hoewel ze twee eeuwen geleden al drastisch werden verminderd, getuigen talloze zegswijzen en spreekwoorden er nu nog over. Een kleine bloemlezing:

De week is slecht begonnen, zei de terdood veroordeelde toen hij op een maandag tussen de priester en de beul naar het schavot stapte.

Voor de galg geboren zijn... voor galg en rad opgroeien... Aas voor de galg.

Er zijn kaas bij inschieten... zijn kaas laten: sterven; 'kaas' was de gebruikelijke naam voor het mannelijk zaad dat bij ophanging 'de vrije loop' kreeg.

De galg beschijten: spotten met het gerecht.

De ekster op de galg... aan de galg helpen: de mond voorbijpraten of iemand beschuldigen.

Die zich dood werkt, wordt onder de galg begraven: hij die hard werkt, wordt niet beloond

Loop naar de galg.

Het is al boter aan de galg.

Breugel schilderde spreekwoorden. Naast de ekster op de galg, schilderde hij het doek: de **galg beschijten**, zoals spotten met het gerecht in de volkstaal werd genoemd. Terwijl er vogels op zitten (eksters?) doet een man rechts achteraan zijn broek af en stuurt zijn achterwerk in de richting van de galg